

Απόστολος Γ. Παπαδόπουλος*, Δημήτρης Β. Σερεμέτης**

Η ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΙΚΗ ΔΙΑΡΘΡΩΣΗ ΤΗΣ ΑΠΑΣΧΟΛΗΣΗΣ ΣΤΗΝ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ ΑΤΤΙΚΗΣ, 1988-1995¹

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Το παρόν κείμενο έχει ως βασικό του στόχο να περιγράψει τις διαχρονικές αλλαγές που σημειώνονται στην επαγγελματική διάρθρωση της αγοράς εργασίας στην Περιφέρεια Αττικής, συσχετίζοντάς τις με τις γενικότερες παρατηρήσεις που αναφέρονται στη σχέση μεταξύ προσφοράς και ζήτησης εργατικού δυναμικού στην ελληνική αγορά εργασίας.

Η επαγγελματική διάρθρωση της απασχόλησης χαρακτηρίζεται από μια ιδιότυπη κινητικότητα η οποία τείνει να αναδείξει ως βασικό κανονιστικό πρότυπο ένταξης στην αγορά εργασίας τα περισσότερα εκπαιδευτικά και πιο εξειδικευμένα προσόντα: τόσο ως συνέπεια της πίεσης που δημιουργείται από την πλευρά των εργοδοτών όσο και από τις εντεινόμενες προσδοκίες για την πρόσληψη περισσότερης και καλύτερης εκπαίδευσης από την πλευρά του εργατικού δυναμικού.

Οι κύριες αλλαγές στην Αττική εντοπίζονται στην αύξηση της σημασίας των πιο εξειδικευμένων και εκπαιδευμένων ομάδων επαγγελματιών που όμως προκύπτει ως αποτέλεσμα των «στρεβλώσεων» που συνεπάγεται η υπερεκπαίδευση του εργατικού δυναμικού για την ένταξη στην αγορά εργασίας.

* Δρ. Κοινωνιολόγος. Επιστημονικός συνεργάτης στο Ινστιτούτο Αστικής και Αγροτικής Κοινωνιολογίας, ΕΚΚΕ.

**Αναπληρωτής Καθηγητής στο Τμήμα Διοίκησης Επιχειρήσεων, Πανεπιστήμιο Αιγαίου.

1. Το κείμενο στηρίζεται σε ομότιτλη εισήγηση που παρουσιάστηκε στην ημερίδα του Ινστιτούτου Αστικής και Αγροτικής Κοινωνιολογίας (ΙΑΑΚ) του ΕΚΚΕ, με θέμα *Σύγχρονες Όψεις του Αστικού και Αγροτικού Χώρου: Κοινωνική Μορφολογία, Κινητικότητα και Κοινωνικότητα*, στο πλαίσιο του 13ου Κύκλου Σεμιναρίων της Ερμούπολης 1996 που διοργανώθηκε από το Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών (ΚΝΕ/ΕΙΕ) και το Επιστημονικό και Μορφωτικό Ίδρυμα Κυκλάδων (ΕΜΙΚ).

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η μεταπολεμική ανάπτυξη του πολεοδομικού συγκροτήματος της Αθήνας, που είναι γνωστό ως «Περιφέρεια Πρωτευούσης», καθόρισε και επισφράγισε την ανάπτυξη ολόκληρης της Περιφέρειας Αττικής. Ο χαρακτήρας και οι λειτουργίες της οικονομικής και κοινωνικής ανάπτυξης στην Αττική καθορίστηκαν και οριοθετήθηκαν σε μεγάλο βαθμό από την άσκηση του μητροπολιτικού ρόλου της Αθήνας. Ο υδροκεφαλισμός της Αθήνας που συμπύεσε και συμπιέζει την οικονομική και κοινωνική ανάπτυξη όλων των περιφερειών της χώρας ήταν επόμενο να προσελκύσει το περισσότερο εξειδικευμένο και επαγγελματικά αναπτυγμένο τμήμα του εργατικού δυναμικού. Έτσι, στην Αττική συγκεντρώνεται (1995) όχι μόνο ένα σημαντικό μερίδιο της συνολικής απασχόλησης (36,7%), αλλά και περισσότερο από το 53% των απασχολουμένων σε επαγγέλματα με τα πιο υψηλά τυπικά εκπαιδευτικά προσόντα.

Στις αρχές της δεκαετίας του 1990 παρατηρείται μια ιδιαίτερα αυξημένη συγκέντρωση του γυναικείου και αστικού πληθυσμού, υψηλή πληθυσμιακή πυκνότητα και έντονα φαινόμενα γήρανσης του πληθυσμού. Όσον αφορά την οικονομική δραστηριότητα, κύριο χαρακτηριστικό είναι ο συνδυασμός της αποβιομηχάνισης με την τριτογενολοποίηση της παραγωγής. Στην Περιφέρεια Αττικής συντέλεστηκε πάνω από το 50% της συνολικής μείωσης της βιομηχανικής απασχόλησης στη χώρα. Παρατηρήθηκε, έτσι, μια σαφής σύγκλιση της Αττικής με την υπόλοιπη χώρα, γεγονός που συνδέεται με την επιβράδυνση της οικονομικής μεγέθυνσης. Ενώ, όμως, η Περιφέρεια φαίνεται να πλήττεται από μια παρατεταμένη ύφεση που έχει αντανάκλαση στο βιοτικό επίπεδο, η παράλληλη ανάπτυξη της παραοικονομίας διατηρεί την υπεροχή στην Αττική έναντι της υπόλοιπης χώρας τόσο από πλευράς προϊόντος όσο και βιοτικού επιπέδου.²

Οι αλλαγές στη διάρθρωση της απασχόλησης κατά την περίοδο 1988-91 αποτυπώνουν την τάση αποβιομηχάνισης και τριτογενολοποίησης της οικονομίας στην Περιφέρεια. Η τάση αυτή συνεχίζεται και στην επόμενη περίοδο, αφού οι ρυθμοί της αποβιομηχάνισης επιταχύνθηκαν κατά την περίοδο 1991-93, ενώ, σύμφωνα με όλες τις ενδείξεις, φαίνεται να συντηρούνται και μετέπειτα.

Στο πλαίσιο αυτών των εξελίξεων οι αλλαγές στη διάρθρωση της απασχόλησης συνδέονται και με τις αλλαγές στο μοντέλο της πλήρους απασχόλησης που φάνηκε ότι δεν μπορεί να ανταποκριθεί στις ραγδαία δια-

2. Βλέπε σχετικά τη συζήτηση που αναπτύσσεται στο Σερεμέτης κ.ά., 1994, σ. 1-40.

μορφούμενες νέες συνθήκες, οι οποίες ευνοούσαν ξεκάθαρα τη μείωση του κόστους της εργασίας, τη μείωση της ρύθμισης, την αύξηση της ευελιξίας της απασχόλησης και την ανάπτυξη νέων, «ειδικών», μορφών απασχόλησης.³ Η «διάρρηξη» του παλαιού μοντέλου απασχόλησης αυξάνει την αδιαφάνεια της αγοράς εργασίας, γεγονός που αντανακλάται βέβαια στις ατέλειες των στατιστικών δεδομένων, των θεσμικών και νομοθετικών ρυθμίσεων, του εργασιακού καθεστώτος σε αυτού του τύπου τις νέες μορφές απασχόλησης. Υπό αυτή την έννοια, οργανώνονται δύο πόλοι ανάπτυξης της οικονομίας: α) ο «επίσημος», η στατιστικά και λογιστικά καταγραφόμενη δηλαδή οικονομία, που εμφανίζει έκδηλα τα σημάδια της κρίσης, και β) ο «ανεπίσημος», που στηρίζεται σε μια σειρά από νομοθετικά και θεσμικά κενά, και υποτάσσεται πλήρως στα προστάγματα της αγοράς για μείωση του κόστους παραγωγής και εργασίας.

Οι Βαΐου κ.ά. αναφέρουν χαρακτηριστικά για την άτυπη εργασία στο Πολεοδομικό Συγκρότημα της Πρωτεύουσας: «Δίπλα λοιπόν στην ορατή, μετρούμενη και καταγραφόμενη επίσημη βιομηχανία αναπτύσσεται και εκείνη που "διαχέεται" σ' όλη την πόλη και "δεν φαίνεται", στα χιλιάδες ημιυπόγεια, πίσω από τις βαμμένες άσπρες τζαμαρίες, στις κουζίνες και τα καθιστικά των διαμερισμάτων. Συγχρόνως, όμως, μ' αυτή τη διαδικασία, αναπαράγονται μια σειρά άτυπες εργασιακές σχέσεις που είναι σε βάρος των εργαζομένων και υποβαθμίζεται το περιβάλλον της πόλης. Δίπλα στους χιλιάδες εργαζόμενους και εργαζόμενες της "επίσημης" αγοράς εργασίας, εργάζονται χιλιάδες, κυρίως γυναίκες, που δεν καταγράφονται στην "άτυπη" αγορά εργασίας» (1996, σ. 2, υπογράμμιση δική μας).

Ασφαλώς, η αντιθετική συνύπαρξη αυτών των δύο πόλων της οικονομίας δεν μπορεί να κατανασθεί και να αναπαρασταθεί πλήρως (αν μπορεί καθόλου) από μια στατιστική ανάλυση της επαγγελματικής διάρθρωσης. Η αναγνώριση, όμως, της ύπαρξης ειδικών μορφών απασχόλησης μέσα στο εργατικό δυναμικό έχει αναμφίβολη επίδραση στους τρόπους αντιστοίχισης της προσφοράς και ζήτησης της εργασίας. Οι ελλείψεις στην καταγραφή αυτού του τύπου απασχόλησης συνδέονται και με τις αδυναμίες των αναλύσεων για την ανεργία όπως και με τις δυσκολίες διερεύνησης της σχέσης εκπαίδευσης και απασχόλησης (Σερεμέτης κ.ά., 1994, σ. 354-5). Οι νέες σχέσεις εργασίας που εγκαινιάζονται οδηγούν σε παραπέρα «στρέβλωση» της εικόνας που παρουσιάζει η αγορά εργασίας. Δημι-

3. Όσον αφορά την ελαστικοποίηση του χρόνου εργασίας, βλέπε Τουτζιαράκης, 1990, και για τις «ειδικές» ή «άτυπες» μορφές απασχόλησης, βλέπε Γεωργακοπούλου, 1996.

ουργείται, έτσι, παράλληλα η πεποίθηση ότι η ρυθμιστική δράση του κράτους μέσω των εκπαιδευτικών μηχανισμών μπορεί να «αποκαταστήσει» τη συντηρούμενη ανισορροπία μεταξύ προσφοράς και ζήτησης εργασίας. Επί πλέον, η εκπαίδευση, ως παράγοντας διαμεσολάβησης μεταξύ προσφοράς και ζήτησης συγκεκριμένων επαγγελμάτων, γίνεται το «ιδεολογικό επικάλυμμα» δύο αντιπαρατιθέμενων πλευρών στην αγορά εργασίας: των εργοδοτών, από τη μια πλευρά, και των εκπαιδευόμενων και των οικογενειών τους, από την άλλη. Ο Δεδουσόπουλος παρουσιάζει τις συμπεριφορές των δύο πλευρών με ιδιαίτερη σαφήνεια: «Αφ' ενός, οι εργοδότες υπερτονίζουν τις ανάγκες σε ειδικευμένη εργασία, με σκοπό να εξασφαλίσουν επαρκές εργατικό δυναμικό προσανατολισμένο προς τα επαγγέλματα του κλάδου τους, ώστε να εξασφαλισθεί η εργασιακή πειθαρχία των ήδη απασχολούμενων. Επίσης, οι εργοδότες προσπαθούν να μειώσουν το κόστος κατάρτισης που ακολουθεί την πρόσληψη, μεταφέροντας στο εκπαιδευτικό σύστημα και, σε τελευταία ανάλυση στους εκπαιδευόμενους και στους φορολογούμενους πολίτες, τμήμα αυτού του κόστους (...). Αφ' ετέρου, οι εκπαιδευόμενοι επιζητούν διεύρυνση των εκπαιδευτικών δυνατοτήτων, καθώς το επίπεδο εκπαίδευσης δε συνδέεται μόνο με τη δυνατότητα απασχόλησης ή με το επίπεδο των αμοιβών, αλλά κυρίως συνεπάγεται και μη αυστηρά οικονομικές κοινωνικές διακρίσεις [απόκτηση κοινωνικού κύρους]» (1993, σ. 402).

Διακρίνονται, έτσι, δύο τουλάχιστον σφαίρες που παρουσιάζουν διαφορετικό βαθμό αυτονομίας. Η σφαίρα της απασχόλησης και του επαγγέλματος, που (π.χ., μέσω της ετεροαπασχόλησης ή της πολλαπλής απασχόλησης) «αποκόβεται» από την εκπαιδευτική σφαίρα και τελικά ανεξαρτητοποιείται από αυτήν. Από την άλλη μεριά, η εκπαιδευτική σφαίρα, που αποτελεί, εκτός των άλλων, παράγοντα κοινωνικού γοήτρου (social status) μέσα στην ελληνική κοινωνία, αυτονομείται σημαντικά από την αγορά εργασίας. Η έλλειψη επιτυχούς επαγγελματικής εκπαίδευσης για την άσκηση ενός επαγγέλματος,⁴ συνδυαζόμενη με μια μη-ορθολογική πολιτική απασχόλησης από την πλευρά του κράτους και με τη σχετικά μικρή κοινωνική εμβέλεια των κάθε είδους ενώσεων εργαζομένων,

4. Σε πρόσφατη εργασία του Καραντινού (1996, σ. 7) φαίνεται η δυσκολία των κατόχων πιστοποιητικού τριτοβάθμιας εκπαίδευσης να βρουν εργασία (το 1995 φτάνει το 10%, κυμαίνεται σε ίδια, δηλαδή, επίπεδα με το μέσο όρο) έναντι των αποφοίτων υποχρεωτικής εκπαίδευσης (12%). Παρ' όλα αυτά, τα υψηλότερα ποσοστά ανεργίας εμφανίζουν τα άτομα με μεσαίο εκπαιδευτικό επίπεδο γενικής κατεύθυνσης (15%) και ιδιαίτερα τα άτομα με μεσαία (23%) και ανώτερη (13%) εκπαίδευση επαγγελματικής κατάρτισης.

συμπληρώνει ένα πλαίσιο στο οποίο οι εξελίξεις συγκλίνουν προς μια «εμετάβλητη» επαγγελματική διάρθρωση στην ελληνική αγορά εργασίας (Πατινώτης, 1996, σ. 28).

Τα πιο σημαντικά ζητήματα της συζήτησης για την επαγγελματική διάρθρωση – η οποία αποτελεί μια πρόσφατη ενασχόληση της κοινωνικής επιστήμης στη χώρα μας – αφορούν την επαγγελματική ένταξη των νέων και τον αντίστοιχο ρόλο της εκπαίδευσης. Ιδιαίτερα προβληματική εμφανίζεται η επαγγελματική ένταξη των νέων γυναικών. Σύμφωνα με τις Βαΐου και Καραμεσίνη (1998), η κοινωνική περιθωριοποίηση των νέων – και ιδιαίτερα των γυναικών – εκδηλώνεται ως μόνιμη κατάσταση και αφορά κυρίως ένα φαύλο κύκλο προσωρινής-εγκαιριακής απασχόλησης, πλήρους ανεργίας, αδράνειας και αδυναμίας επαγγελματικής ένταξης, όπου οι νέοι (ακόμα και όταν είναι εκπαιδευμένοι) παραμένουν αποκλεισμένοι από την αγορά εργασίας και εξαρτώνται ακόμα περισσότερο από την οικογένειά τους. Επί πλέον, η περιθωριοποίηση υφίσταται ως κοινωνική διαδικασία και παραπέμπει στην καθυστέρηση ή/και τη συνεχή αναβολή της ενηλικίωσης των νέων (συχνά με την παράταση της εκπαίδευσης) που συνδέεται με την έλλειψη προοπτικών στην αγορά εργασίας.

Σε παρόμοια συμπεράσματα οδηγεί η ανάλυση της μακροχρόνιας ανεργίας στην Περιφέρεια (Παπαδόπουλος και Σερεμέτης, 1998). Η αγορά εργασίας στην Αττική παρουσιάζει, την περίοδο 1988-95, έντονα σημάδια «ωρίμασης» και «κορεσμού», που εκδηλώνονται με την ένταση της μακροχρόνιας ανεργίας και του φαινομένου της περιθωριοποίησης κοινωνικών ομάδων και τμημάτων του εργατικού δυναμικού μέσα από την αναπαραγωγή και επέκταση άτυπων μορφών απασχόλησης που με τη σειρά τους δυσκολεύουν την ένταξη/επανένταξη στην αγορά εργασίας.

* * *

Η ανάλυση που ακολουθεί στηρίζεται σε ανάλυση των στοιχείων της «Έρευνας Εργατικού Δυναμικού» (1988-95), που πραγματοποιείται σε ετήσια βάση από την ΕΣΥΕ, καθώς και στα πορίσματα εκτενούς μελέτης της αγοράς εργασίας στην Αττική (Σερεμέτης κ.ά., 1994). Πρέπει εξ αρχής να σημειώσουμε ότι τα χρησιμοποιούμενα στοιχεία αφορούν την απασχόληση σε συγκεκριμένες «ενεργές» θέσεις εργασίας και μπορούν να ερμηνευτούν ως στοιχεία για την πραγματική ζήτηση εργατικού δυναμικού, η οποία έχει ικανοποιηθεί στη δεδομένη περίοδο χάρη στην ύπαρξη αντίστοιχης προσφοράς. Πρόκειται, εξάλλου, για στοιχεία που προκύπτουν από στατιστική αναγωγή των απαντήσεων που δίνονται στα ερωτηματο-

λόγια της ΕΣΥΕ. Για το λόγο αυτόν, πρέπει να τονίσουμε επίσης ότι: α) αναφερόμαστε σε εκτιμήσεις και όχι σε μετρήσεις, και β) τα στοιχεία επηρεάζονται σημαντικά από τον υποκειμενισμό με τον οποίο «αυτοταξινομείται» ο ερωτώμενος. Ο υποκειμενισμός αυτός μπορεί κυρίως να συγκαλύψει φαινόμενα που θα είχε ιδιαίτερο ενδιαφέρον να αναλυθούν. Έτσι, ο μελετητής πρέπει να είναι ιδιαίτερα προσεκτικός στη συναγωγή των συμπερασμάτων του. Για να γίνουμε πιο συγκεκριμένοι, ας σκεφτούμε ότι, όταν ένας ερωτώμενος κατατάσσει τον εαυτό του στην κατηγορία «μισθωτός», μπορεί να συγκαλυφθεί εξ αυτού το πιθανό γεγονός ότι εργάζεται με σύμβαση έργου. Αντίστροφα, ο ερωτώμενος που δηλώνει ότι είναι «αυτοαπασχολούμενος» μπορεί στην πραγματικότητα να απασχολείται υπό καθεστώς μισθωτής εργασίας. Αντίστοιχες παρατηρήσεις μπορούν να γίνουν και για τον προσδιορισμό των συγκεκριμένων ατομικών επαγγελμάτων που δηλώνουν ότι εξασκούν οι ερωτώμενοι – αφού στην περίπτωση αυτή περισσότερο από οπουδήποτε αλλού είναι κανείς «ό,τι δηλώσει».

Η επαγγελματική διάρθρωση της απασχόλησης θα αναλυθεί εδώ από δύο οπτικές γωνίες. Σε ένα πρώτο επίπεδο, η προσοχή δίνεται στη θέση που κατέχει ο απασχολούμενος στο επάγγελμα: πρόκειται για τη θέση του στο σύστημα καταμερισμού της εργασίας έτσι όπως αυτό αρθρώνεται σε μείζονες κατηγορίες, με άξονα τις σχέσεις μισθωτής εργασίας.⁵ Οι κατηγορίες αυτές είναι: αυτοαπασχολούμενος με προσωπικό-εργοδότης, αυτοαπασχολούμενος χωρίς προσωπικό, μισθωτός και μη αμειβόμενος βοηθός σε οικογενειακή επιχείρηση.

Σε ένα δεύτερο επίπεδο η προσοχή εστιάζεται στις μεγάλες ομάδες-κατηγορίες ταξινόμησης των ατομικών επαγγελμάτων: π.χ., διευθύνοντες και διοικητικά στελέχη, έμποροι, επιστήμονες, τεχνίτες, ειδικευμένοι και ανειδίκευτοι εργάτες και υπάλληλοι κ.ο.κ..

5. Υιοθετούμε τον όρο όπως έχει καθιερωθεί και χρησιμοποιείται από την «Έρευνα Εργατικού Δυναμικού» της ΕΣΥΕ. Επισημαίνεται ότι σε ορισμένες μελέτες η «θέση στο επάγγελμα» ταυτίζεται με τις «ομάδες ατομικών επαγγελμάτων» ή ακόμη με μια κάποια ιεραρχική ή αξιολογική τους κατάταξη (σε σχέση με το πλαίσιο λήψης αποφάσεων στο χώρο εργασίας, το εκπαιδευτικό επίπεδο των απασχολούμενων, τη διάρθρωση των αμοιβών τους, την κρατούσα κοινωνική πρόσληψη για τις αντίστοιχες ασχολίες κ.λπ.), η οποία μάλιστα περισσότερο υπνοείται παρά εξειδικεύεται (βλ. χαρακτηριστικά Κιουλάφας, 1992, σ. 80). Οι αδυναμίες της τυποποιημένης ταξινόμησης των ατομικών επαγγελμάτων που χρησιμοποιούσε παλιότερα η ΕΣΥΕ (μέχρι και το 1992) εννοούσαν μια τέτοια σύγχυση, και γι' αυτό θεωρούμε πως είναι αναγκαία η ιδιαίτερη πρόνοια του αναγνώστη.

2. Η ΘΕΣΗ ΣΤΟ ΕΠΑΓΓΕΛΜΑ

Όπως δείχνουν τα στοιχεία του Πίνακα 1 περισσότεροι από το 70% των απασχολούμενων στην Περιφέρεια Αττικής είναι μισθωτοί, αμειβόμενοι με μισθό ή ημερομίσθιο. Οι αυτοαπασχολούμενοι αποτελούν το ένα τέταρτο της συνολικής απασχόλησης. Τρεις στους τέσσερις αυτοαπασχολούμενους δεν είναι εργοδότες: δεν απασχολούν αμειβόμενο προσωπικό. Τέλος, 4% περίπου του συνόλου των απασχολούμενων δηλώνουν ότι εργάζονται σε οικογενειακή επιχείρηση ως συμβοηθούντες χωρίς να αμείβονται.

Τα στοιχεία αυτά, εάν συγκριθούν με τα δεδομένα για το σύνολο της χώρας, δείχνουν ότι η Περιφέρεια Αττικής παρουσιάζει, από την άποψη της κατανομής των απασχολούμενων σε θέσεις στο επάγγελμα, μια εικόνα αρκετά διαφορετική, που συγκλίνει αισθητά προς τα ισχύοντα στις ευρωπαϊκές χώρες.⁶ Η μισθωτή απασχόληση σε μέσα πανελλαδικά επίπεδα δεν υπερέβαινε, το 1995, το 54%, ενώ σε καθεστώς αυτοαπασχόλησης ανήκαν περισσότερες από το ένα τρίτο των θέσεων εργασίας. Εξάλλου, σε πανελλαδική κλίμακα εμφανίζεται τρεις φορές πιο σημαντική η απασχόληση των συμβοηθούντων-μη αμειβομένων εργαζομένων σε οικογενειακές επιχειρήσεις, αφού σε αυτές απορροφάται πάνω από το 12% των θέσεων απασχόλησης.⁷

6. Στις 15 χώρες-μέλη της Ε.Ε. το μερίδιο της αυτοαπασχόλησης εκτιμάται, το 1995, σε 14,9% των θέσεων εργασίας, ενώ σε μακροχρόνια βάση – κατά την εικοσαετία 1975-95 – χαρακτηρίζεται από σαφείς πτωτικές τάσεις. Η συμμετοχή της αυτοαπασχόλησης είναι υψηλότερη του μέσου όρου – ξεπερνά, δηλ. το 15% – μόνο σε άλλες πέντε – πλην της Ελλάδας – χώρες: στην Ισπανία, την Πορτογαλία, την Ιταλία, την Ιρλανδία και το Βέλγιο. Ωστόσο, η ελληνική ιδιομορφία παραμένει εντυπωσιακή, αφού, σε κάθε περίπτωση, το μερίδιο της αυτοαπασχόλησης δεν υπερβαίνει το 25%, εν συγκρίσει με το 34% περίπου που χαρακτηρίζει την Ελλάδα (βλ. σχετικά European Commission, 1996, σ. 147-162). Έτσι, μόνο σε παραδρομή μπορεί να αποδοθεί η θέση του Κιουλάφα (1992, σ. 63), ότι «η ύπαρξη ενός σημαντικού μέρους αυτοαπασχολούμενων (...) παρά τη συνεχή και σταθερή (του) αύξηση (...) υπολείπεται σημαντικά σε σχέση με τα αντίστοιχα των βιομηχανικά αναπτυσσόμενων χωρών».

7. Σύμφωνα με την ΕΕΔ της ΕΣΥΕ, εκτιμάται ότι, το 1995, υπήρχαν στη χώρα 3.823.809 θέσεις εργασίας. Από αυτές 6,4% ήταν θέσεις αυτοαπασχολούμενων με προσωπικό και 27,3% θέσεις αυτοαπασχολούμενων χωρίς προσωπικό. Εξάλλου, 53,9% των απασχολούμενων εργαζόντων ως μισθωτοί και 12,4% ως συμβοηθούντες σε οικογενειακές επιχειρήσεις.

ΠΙΝΑΚΑΣ 1
Κατανομή θέσεων στο επάγγελμα, 1988 και 1995

Θέση στο επάγγελμα	%		Απόλυτη μεταβολή	M.E.P.* 95/88
	1988	1995		
Εργοδότες**	6,5	6,5	11.415	1,9
Αυτοαπασχολούμενοι χωρίς προσωπικό	18,2	17,3	16.744	1,0
Μισθωτοί(με μισθό ή ημερ/σθιο)	71,1	72,1	131.535	2,0
Συμβοηθούντα-μη αμειβόμενα μέλη οικογένειας	4,2	4,2	6.158	1,6
Σύνολο απασχολούμενων	1.236.015	1.401.866	165.852	1,8

* Μέσος ετήσιος ρυθμός μεταβολής μεταξύ αρχής-και τέλους της περιόδου σε %.

** Αυτοαπασχολούμενοι με προσωπικό, σύμφωνα με την ονοματολογία της «Έρευνας Εργατικού Δυναμικού» της ΕΣΥΕ.

Πηγή: Επεξεργασία στοιχείων ΕΕΔ, ΕΣΥΕ, Πίνακας 5.

Η κατανομή της απασχόλησης ως προς τις θέσεις στο επάγγελμα φαίνεται να χαρακτηρίζεται, στην περίοδο που εξετάζουμε, από μια σχετική σταθερότητα. Μεταξύ 1988 και 1995 σημειώνεται μια ελαφρά αύξηση του μεριδίου της μισθωτής απασχόλησης, η οποία συντελείται σε βάρος του μεριδίου των αυτοαπασχολούμενων που δεν είναι εργοδότες. Πρέπει ειδικά να σημειωθεί ότι από τις νέες θέσεις απασχόλησης, που δημιουργήθηκαν μεταξύ αρχής και τέλους της δεκαετίας 1988-95, τέσσερις στις πέντε αφορούσαν μισθωτή εργασία και 7% περίπου ήταν θέσεις εργασίας αυτοαπασχολούμενων με προσωπικό.

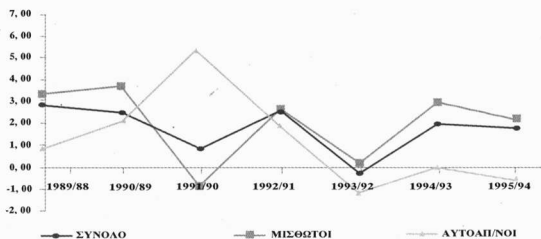
Από την οπτική γωνία της συγκριτικής στατικής, συγκαλύπτονται, ωστόσο, οι ουσιαδώς διαφοροποιημένες εξελίξεις που χαρακτηρίζουν τις υποπεριόδους αυτής της δεκαετίας. Πράγματι, κατά την πρώτη τετραετία, διαπιστώνεται μια τάση προς την απομισθωτοποίηση (Σερεμέτης κ.ά., 1994, σ. 76), η οποία στη συνέχεια αντιστρέφεται. Η εντυπωσιακή αύξηση της απασχόλησης σε θέσεις εργοδοτών κατά την πρώτη τετραετία απαλείφεται από τις εξελίξεις της επομένης περιόδου. Τότε φαίνεται ότι χάθηκαν οι περισσότερες από τις νέες θέσεις εργοδοτών που δημιουργήθηκαν (και πιθανόν χάθηκαν ισάριθμες επιχειρήσεις). Αντίρροπη είναι, επίσης, η εξέλιξη των θέσεων εργασίας των συμβοηθούτων. Αυτές οι θέσεις απασχόλησης αυξάνονται εκ νέου ενώ προηγούμενα μειώνονταν. Είναι χαρακτηριστικό ότι πάνω από το 70% της αύξησης των θέσεων αυτής της κατηγορίας δημιουργείται στη διάρκεια αυτής της τελευταίας τριετίας, 1993-95.

Στην ερμηνεία αυτών των αντιφατικών εξελίξεων μπορεί να βοηθήσει το Διάγραμμα 1, όπου συγκρίνονται οι ετήσιες ποσοστιαίες μεταβολές του

αριθμού των μισθωτών και των αυτοαπασχολουμένων (με ή χωρίς προσωπικό) με αντίστοιχες μεταβολές της συνολικής απασχόλησης. Όπως καταδεικνύεται εκεί παραστατικά, οι μεταβολές της συνολικής απασχόλησης και του αριθμού των μισθωτών είναι εν γένει ομοιόμορφες σε όλη τη διάρκεια της περιόδου. Αντιθέτως, οι θέσεις αυτοαπασχολουμένων αυξομειώνονται κινούμενες κατά κανόνα προς αντίθετες κατευθύνσεις σε σύγκριση με τη συνολική απασχόληση. Συνάμα, είναι πέρα από κάθε αμφιβολία γεγονός ότι οι τάσεις της περιόδου 1988-91 έχουν πλήρως αντιστραφεί κατά την επόμενη περίοδο. Κομβικό σημείο αποτελεί το χρονικό διάστημα 1991-92, όταν οι ρυθμοί μεταβολής του αριθμού των αυτοαπασχολουμένων είναι, εφεξής, φθίνοντες και μάλιστα γίνονται μετά το 1992 αρνητικοί. Στο φαινόμενο αυτό καταγράφεται πιθανότατα η ιδιαίτερη δυσπραγία που αντιμετωπίζουν οι λεγόμενοι «μικρομεσαίοι επαγγελματιοτέχνες» ως αποτέλεσμα της παρατεταμένης άσκησης περιοριστικών οικονομικών πολιτικών, της καθήλωσης των πραγματικών εισοδημάτων και της συνακόλουθης ύφεσης της «αγοράς».

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1

Ετήσιες ποσοστιαίες μεταβολές των θέσεων στο επάγγελμα, Αττική 1988-95

Πηγή: Επεξεργασία δική μας βάσει στοιχείων της ΕΕΔ ΕΣΥΕ.

2.1. Η θέση των γυναικών στο επάγγελμα

Όπως έχει συχνά επισημανθεί, η Περιφέρεια Αττικής χαρακτηρίζεται από αυξημένη συγκέντρωση γυναικείου πληθυσμού, γεγονός που πιθανότατα συνδέεται τόσο με τις καλύτερες ευκαιρίες απασχόλησης που προσφέρονται στις γυναίκες σε σχέση με την υπόλοιπη χώρα, όσο ίσως και με τους γενικότερους όρους διαβίωσης που είναι στην πρωτεύουσα μάλλον περισσότερο συμβατοί προς τις κοινωνικές ανάγκες της σύγχρονης Ελληνίδας (Σερεμέτης κ.ά., 1994, σ. 5). Πράγματι, στην Περιφέρεια, το 1995, συγκρινόμενες με το 37,3% της γυναικείας απασχόλησης και το 52,5% των γυναικών που εργάζονται σε θέσεις μισθωτών έναντι μεριδίων, αντιστοίχως 36,7% ως προς τη συνολική απασχόληση και 49,1% ειδικά για τη μισθωτή απασχόληση. Κατά συνέπεια, η διερεύνηση των θέσεων στο επάγγελμα που καταλαμβάνει η γυναικεία απασχόληση στην Αττική παρουσιάζει αυτοτελές ενδιαφέρον.

Από τη διερεύνηση αυτή, ως βασικό συμπέρασμα προκύπτει ότι παραμένουν – αν και εκδηλώνονται σε μικρότερη έκταση από ό,τι στην υπόλοιπη χώρα – ουσιώδεις διαφορές ως προς τις θέσεις στο επάγγελμα που κατέχουν τα δύο φύλα στην Αττική. Από τα στοιχεία του Πίνακα 2, συνάγεται ότι η μισθωτή εργασία αποτελεί ένα φαινόμενο πολύ πιο εκτεταμένο στις γυναίκες από ό,τι στους άνδρες. Ως μισθωτές εργάζονται 78 γυναίκες στις εκατό ενώ μισθωτοί είναι 68 άνδρες στους εκατό. Αντίστοιχη παρατήρηση μπορεί να γίνει σε ό,τι αφορά τη θέση του μη αμειβόμενου και συμβοηθούστος μέλους της οικογένειας που αποτελεί σαφώς γυναικείο «προνόμιο». Οι γυναίκες που κατέχουν αυτή τη θέση είναι δύο και πλέον φορές περισσότερες από τους άνδρες. Σημειώνεται ότι στην Αττική οι γυναίκες μη αμειβόμενες βοηθοί ασχολούνται κατά κανόνα με την παροχή υπηρεσιών (55%), ως ειδικευμένες τεχνίτριες-χειρίστριες (16,8%) και ως υπάλληλοι γραφείου (11,5%). Αντίθετα, στο σύνολο της χώρας η συντριπτική πλειοψηφία των συμβοηθούστων μελών ασχολείται στα αγροτικά επαγγέλματα (68%).⁸

Όπως ήταν αναμενόμενο, αντίθετα, η θέση του «επιχειρηματία» (εργοδότη ή αυτοαπασχολούμενου χωρίς προσωπικό) είναι μια κατ' εξοχήν ανδρική απασχόληση. Αφορά 30 άνδρες στους εκατό και μόνον 15 έως 20 γυναίκες στις εκατό. Εάν περιοριστεί κανείς στους αυτοαπασχολούμενους με αμειβόμενο προσωπικό, θα βρει ανάμεσά τους λιγότερες από τρεις γυναίκες, ενώ η αναλογία είναι υπερτριπλάσια ανάμεσα στους άνδρες απασχολούμενους.

8. Στοιχεία της ΕΕΔ του 1995.

Πρέπει, πάντως, να σημειωθεί ότι στη διάρκεια της περιόδου που εξετάζουμε συντελέστηκαν ορισμένες αξιόλογες μεταβολές, οι οποίες, αν και δεν αναιρούν την εικόνα που περιγράφηκε πιο πριν, σηματοδοτούν ορισμένες τάσεις, οι οποίες, διατηρούμενες, θα μπορούσαν – μάλλον μακροπρόθεσμα – να οδηγήσουν σε σχετική σύγκλιση τα πρότυπα της απασχόλησης των δύο φύλων. Σημειώνονται, δηλαδή, τάσεις μετασχηματισμού του παραδοσιακού προτύπου καταμερισμού των ρόλων των δύο φύλων σε σχέση με την απασχόληση.

Η μελέτη των μεταβολών του δείκτη αναλογίας των δύο φύλων μεταξύ αρχής και τέλους της περιόδου (βλέπε Πίνακα 2) δείχνει, πράγματι, μια σαφή τάση αύξησης της γυναικείας παρουσίας στις θέσεις εργοδοτών ή αυτοαπασχολουμένων χωρίς αμειβόμενο προσωπικό. Είναι ιδιαίτερα αξιοσημείωτη η αύξηση του αριθμού των γυναικών που καταλαμβάνουν θέση εργοδότη, ιδιαίτερα από την άποψη του μέσου ετήσιου ρυθμού με τον οποίο οι θέσεις αυτές πολλαπλασιάζονται. Το γεγονός, βέβαια, ότι αυτές οι μεταβολές αναπτύσσονται με αφηρησία τον εξαιρετικά περιορισμένο ρόλο των γυναικών σε τέτοιες θέσεις δεν πρέπει να υποτιμηθεί.

Θα πρέπει να διερευνηθεί επισταμένως το περιεχόμενο που έχει στην πραγματικότητα η αύξηση του αριθμού των γυναικών αυτοαπασχολουμένων. Η ένταξη των γυναικών σε θέσεις εργοδότη είναι δυνατό να συνδέεται με οικογενειακές στρατηγικές αντιμετώπισης της φερολογικής επιβάρυνσης. Η έξοδος των γυναικών στα ελεύθερα επαγγέλματα, από την άλλη μεριά (σε θέσεις, δηλαδή, αυτοαπασχολουμένων χωρίς προσωπικό), πρέπει να συνδέεται και με τη βελτίωση της εκπαίδευσής τους και την κατάκτηση επαγγελματιών παραδοσιακά ανδρικών (μηχανικοί, γιατροί, δικηγόροι κ.λπ.). Παράλληλα, τα φαινόμενα αυτά, σε ορισμένη τουλάχιστον έκταση, πρέπει να συνδέονται με την ανάπτυξη νέων ή ειδικών μορφών απασχόλησης που «διευκολύνουν» αντικειμενικά την εμφάνιση των γυναικών σε ρόλο αυτοαπασχολουμένων. Τέτοιες μορφές απασχόλησης προσφέρει η ανάπτυξη των «ειδικών» μορφών εργασίας στο πλαίσιο των υπεργολαβίων διαφόρων τύπων, του «φασόν» κ.λπ..

ΠΙΝΑΚΑΣ 2
Αριθμός γυναικών ανά θέση στο επάγγελμα και δείκτης αναλογίας
των δύο φύλων, 1988 και 1995

Θέση στο επάγγελμα	1988		1995		Απόλυτη μεταβολή 95/88	Μ.Ε.Ρ.*
	Αριθμός	ΔΑΦ**	Αριθμός	ΔΑΦ**		
Εργοδότες	9.321	13,2	11.385	14,3	2.064	2,9
Αντοαπασχολούμενοι χωρίς προσωπικό	47.016	26,4	55.566	29,8	8.550	2,4
Μισθωτοί	319.448	57,1	404.976	66,9	85.528	3,4
Συμβοηθούντα-μη αμειβόμενα μέλη οικογένειας	38.307	275,9	39.415	208,5	1.108	0,4
ΣΥΝΟΛΟ	414.091	50,4	511.343	57,4	97.252	3,1

* Μέσος ετήσιος ρυθμός μεταβολής μεταξύ αρχής και τέλους της περιόδου.

** Δείκτης αναλογίας των δύο φύλων.

Πηγή: Επεξεργασία στοιχείων ΕΕΔ, ΕΣΥΕ.

Σημειώνεται, επίσης, μια εμφανής κάμψη του δείκτη αναλογίας των γυναικών σε θέσεις μη αμειβόμενου βοηθού οικογενειακών επιχειρήσεων. Το φαινόμενο οφείλεται στη σημαντική αύξηση της ανδρικής παρουσίας σ' αυτήν την «τυπικά γυναικεία» θέση εργασίας και όχι σε απόλυτη μείωση της γυναικείας απασχόλησης, γεγονός που προφανώς παραπέμπει στη γενικότερη αύξηση της ανεργίας και της δυσκολίας να εξευρεθούν αμειβόμενες θέσεις απασχόλησης.

Ωστόσο, κύριο χαρακτηριστικό των εξελίξεων της γυναικείας απασχόλησης στην οκταετία είναι η σημαντική αύξηση της γυναικείας απασχόλησης, ιδιαίτερα δε σε θέσεις μισθωτής εργασίας. Ο αριθμός των γυναικών που εργάζονται ως μισθωτές αυξάνει με ταχύτερο ρυθμό από ό,τι η συνολική γυναικεία απασχόληση. Από το συνδυασμό των στοιχείων των Πινάκων 1 και 2, συνάγεται μάλιστα ότι σε ποσοστό 58,6% οι νέες θέσεις εργασίας ήταν θέσεις γυναικείας απασχόλησης, ενώ από αυτές ποσοστό 87,9% αφορούσε θέσεις μισθωτής εργασίας. Αποτέλεσμα αυτών των εξελίξεων είναι ότι τα δύο τρίτα περίπου των νέων μισθωτών της οκταετίας ήταν γυναίκες.

3. ΤΑ ΑΤΟΜΙΚΑ ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΑ

Η Έρευνα Εργατικού Δυναμικού που διενεργεί η ΕΣΥΕ παρέχει τη δυνατότητα μελέτης της απασχόλησης κατά (μονοψήφιες) ομάδες ατομικών επαγγελμάτων. Η αξιοποίηση των σχετικών στοιχείων θα μπορούσε να

επιτρέπει τη διερεύνηση της ζήτησης για συγκεκριμένες επαγγελματικές ειδικότητες, γεγονός που θα ήταν άκρως διαφωτιστικό για την ερμηνεία των μεταβολών που συντελούνται στην αγορά εργασίας. Θα μπορούσε κυρίως να συμβάλει σημαντικά στη διατύπωση προτάσεων πολιτικής σε ό,τι αφορά την εκπαίδευση, την τεχνική και επαγγελματική κατάρτιση, τη λήψη συγκεκριμένων μέτρων για την αύξηση της απασχόλησης και τον περιορισμό της ανεργίας.

Δυστυχώς, τα διαθέσιμα στοιχεία αδυνατούν κατά βάση να υπηρετήσουν αποτελεσματικά αυτόν το στόχο. Προσφέρονται σε μεγάλες ομαδοποιήσεις επαγγελματικών κατευθύνσεων και γενικών ειδικοτήτων. Δεν εμφανίζονται ως πλήρως συγκεκριμενοποιημένα επαγγέλματα. Επί πλέον, η ταξινόμηση των ομάδων ατομικών επαγγελμάτων άλλαξε το 1993 [(ΣΤΕΠ-92 με βάση την κοινοτική εκδοχή της διεθνούς τυποποιημένης ταξινόμησης – ISCO-88(COM)], με αποτέλεσμα να είναι δυσχερής η σύγκριση των εξελίξεων των ετών 1988-92 με εκείνες της άμεσως επόμενης υποπεριόδου 1993-95 (ΕΣΥΕ, 1995).

Από την άλλη μεριά, η καθιέρωση της νέας τυποποιημένης ταξινόμησης παρουσιάζει ένα σημαντικό πλεονέκτημα: επιτρέπει την άμεση σύνδεση των μεγάλων ομάδων ατομικών επαγγελμάτων (σε μονοψήφια ομαδοποίηση) προς το επίπεδο των απαιτούμενων δεξιοτήτων και, εν συνεχεία, προς το επίπεδο εκπαίδευσης που προϋποθέτουν οι δεξιότητες αυτές (Elias, 1997, σ. 6-7). Έτσι, οι 8 από τις 10 μεγάλες κατηγορίες ατομικών επαγγελμάτων ανάγονται απευθείας σε 4 εκπαιδευτικά επίπεδα και έχουν ως εξής: α) επαγγέλματα που απασχολούν πτυχιούχους της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης (Επίπεδο 4), β) επαγγέλματα που καταλαμβάνονται από απόφοιτους μεταλυκειακής εκπαίδευσης (Επίπεδο 3), γ) επαγγέλματα των αποφοίτων της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης (Επίπεδο 2), και δ) επαγγέλματα που απασχολούν απόφοιτους της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης (Επίπεδο 1) (Elias, 1997, σ. 7).

Μια εισαγωγική προσέγγιση του ειδικού βάρους των διαφόρων ομάδων ατομικών επαγγελμάτων στη συνολική απασχόληση, προκειμένου να συναχθούν ορισμένες πρώτες ενδείξεις, μπορεί να γίνει με βάση τα στοιχεία που παρουσιάζονται στον Πίνακα 3-Α και 3-Β. Με βάση τον πίνακα αυτόν οδηγούμαστε στις εξής επισημάνσεις:

ΠΙΝΑΚΑΣ 3
Ομάδες ατομικών επαγγελματιών

3.A: 1988 και 1991

Ομάδες ατομικών επαγγελματιών	1988		1991		Απόλυτη μεταβολή
	Αριθμός	%*	Αριθμός	%*	
Επιστήμονες & ελεύθ. επαγγελματίες	229.703	18,6	240.348	18,3	10.645
Υπάλληλοι γραφείου Κ.Π.Τ.Ε.	208.407	16,9	245.734	18,7	37.327
Έμποροι και πωλητές	169.896	13,8	199.201	15,1	29.305
Απασχ/νοι στην παροχή υπηρεσιών	136.896	11,1	133.567	10,2	-3.329
Τεχνίτες, εργάτες μεταφ. μέσων	416.473	33,7	430.429	32,7	13.956
Σύνολο απασχολούμενων	1.161.375	94,0	1.249.279	95,0	87.904

3.B: 1993 και 1995

Ομάδες ατομικών επαγγελματιών	1993		1995		Απόλυτη μεταβολή
	Αριθμός	%*	Αριθμός	%*	
Ασκούντες επιστημονικά, καλλιτεχνικά και συν. επαγγ/τα (2)	202.367	15,0	214.469	15,3	12.102
Τεχνολόγοι, τεχνικοί βοηθοί και συναφή (3)	106.061	7,9	127.504	9,1	21.443
Υπάλληλοι γραφείου και συναφή (4)	220.478	16,4	225.577	16,1	5.099
Απασχολούμενοι στην παροχή υπηρεσιών – πωλητές (5)	183.645	13,6	194.856	13,9	11.211
Ειδικευμένοι τεχνίτες-χειριστές (7)+(8)	372.564	27,6	374.448	26,7	1.884
Ανειδίκευτοι εργατοϋπάλληλοι (9)	84.559	6,3	92.996	6,6	8.437
Σύνολο απασχολούμενων	1.348.104	86,8	1.401.866	87,7	53.762

*Το άθροισμα διαφέρει από το 100% γιατί έχουν εξαιρεθεί ορισμένες ομάδες ατομικών επαγγελματιών με δευτερεύουσα σημασία.

Πηγή: Επεξεργασία ΕΕΔ, Πίνακας 11.

Σε ό,τι αφορά την πρώτη υποπερίοδο (1988-91):⁹

Το ένα τρίτο του συνόλου των απασχολούμενων ήταν τεχνίτες και εργάτες μεταφορικών μέσων. Πάνω από 18% ήταν επιστήμονες/ελεύθεροι επαγγελματίες. Αντίστοιχο ήταν το μερίδιο των υπαλλήλων γραφείου. Οι

9. Για να απλουστευθούν οι πίνακες, έχουν εξαιρεθεί τα στοιχεία που αναφέρονται στις ομάδες ατομικών επαγγελματιών «διευθύνοντες-ανώτερα διοικητικά στελέχη» και «απασχολούμενοι στη γεωργία κ.ο.κ.» καθώς και «πρόσωπα μη δυνάμενα να καταταγούν», λόγω της περιορισμένης τους αριθμητικής σημασίας.

τρεις ομάδες ατομικών επαγγελμάτων που προαναφέραμε καλύπτουν από κοινού το 70% των απασχολούμενων. Κατά την τετραετία 1988-91, σημαντική απόλυτη και ποσοστιαία αύξηση σημείωσαν οι υπάλληλοι γραφείου (κατά 37.327 άτομα) και οι έμποροι-πωλητές (κατά 29.305 άτομα). Η αύξηση αυτή υπολογίζεται και για τις δύο ομάδες επαγγελμάτων σε 17-18% εν συγκρίσει με την αρχή της περιόδου. Σ' αυτά τα δύο επαγγέλματα διατέθηκαν πάνω από τα τρία τέταρτα των επί πλέον θέσεων εργασίας που εμφανίζονται να υπάρχουν το 1991 σε σύγκριση με το 1988. Σημειώνεται, εξάλλου, ότι υπήρξε επίσης απόλυτη αύξηση των επιστημόνων/ελεύθερων επαγγελματιών (κατά 10.645 άτομα), η οποία, όμως, συνεισέφερε απλώς στη σταθεροποίηση του ποσοστού τους στο σύνολο.

Σε ό,τι αφορά τη διάρθρωση της απασχόλησης κατά την περίοδο 1993-95 σημειώνουμε ότι:¹⁰

Δεν διαπιστώνεται κάποια ουσιαδής μεταβολή ανάμεσα στην αρχή και το τέλος της περιόδου. Το ειδικό βάρος επί μέρους ομάδων ατομικών επαγγελμάτων των οποίων η ονοματολογία δεν έχει ριζικά τροποποιηθεί εμφανίζεται διαφοροποιημένο σε σχέση με την προηγούμενη περίοδο. Το φαινόμενο, όμως, αυτό παραπέμπει στις αλλαγές της ταξινόμησης των ατομικών επαγγελμάτων.

Οι νέες θέσεις απασχόλησης που δημιουργούνται μεταξύ 1993 και 1995 αφορούν κατά σειρά τους «τεχνολόγους-τεχνικούς βοηθούς» (40%), τους «ασκούντες επιστημονικά-καλλιτεχνικά επαγγέλματα» (22,5%), τους απασχολούμενους στην παροχή υπηρεσιών (21%) και, τέλος, τους ανειδίκεντους εργατοϋπαλλήλους (16%).

Από την αντιπαραβολή των στοιχείων για τις ανωτέρω δύο υποπεριόδους συνάγονται αποκλίνουσες, εκ πρώτης όψεως, εξελίξεις. Πράγματι, κατά το χρονικό διάστημα 1988-91 φαίνεται να προέχει η δημιουργία θέσεων απασχόλησης σε επαγγέλματα με περιορισμένες – μάλλον – απαιτήσεις υψηλής τεχνικής εξειδίκευσης και σύγχρονης επαγγελματικής κατάρτισης – όπως αυτά των «εμπόρων-πωλητών» ή των «υπαλλήλων γραφείου».

10. Και στην περίπτωση αυτή έχουν εξαιρεθεί οι κατηγορίες «ανώτερα διοικητικά-διευθυντικά στελέχη», «ειδικευμένοι γεωργοί, κτηνοτρόφοι κ.λπ.» καθώς και τα «μη δυνάμενα να καταταγούν πρόσωπα», για τους ίδιους ως άνω λόγους. Επίσης, οι κατηγορίες «ειδικευμένοι τεχνίτες» και «χειριστές σταθερών βιομηκών εγκαταστάσεων και μηχανημάτων» έχουν συμπτυχθεί σε μία.

Σε αντιδιαστολή, κατά την τριετία 1993-95, οι νέες θέσεις εργασίας αφορούν, στην πλειονότητά τους (σε ποσοστό που φτάνει το 62%), επαγγέλματα για τα οποία απαιτούνται τυπικά προσόντα συνδεδεμένα με τις δύο ανώτερες εκπαιδευτικές βαθμίδες, δηλ. με τίτλους πανεπιστημιακής (όπως στην περίπτωση των επιστημόνων-καλλιτεχνών) ή μεταλυκειακής εκπαίδευσης (όπως στην περίπτωση των «τεχνολόγων-τεχνικών βοηθών»).

Από την άλλη μεριά, αν κοιτάξει κανείς το σύνολο των νέων θέσεων που δημιουργούνται στο ίδιο διάστημα γι' αυτά τα επαγγέλματα σε όλη τη χώρα, θα διαπιστώσει ότι πάνω από το 56% εντοπίζονται στην Αττική. Έτσι, η Αττική εμφανίζεται, το 1995, να συγκεντρώνει πάνω από το 53% της απασχόλησης επιστημόνων-καλλιτεχνών και τεχνικών βοηθών, των επαγγελματιών δηλαδή με ανώτατη ή ανώτερη εκπαίδευση και πάντως με μεταλυκειακή εκπαίδευση. Παράλληλα, την ίδια περίοδο στην Αττική δημιουργείται μόνο το 29,4% των νέων θέσεων για ανειδίκευτους εργατοϋπαλλήλους. Τα φαινόμενα αυτά παρουσιάζονται με αυξανόμενη ένταση σε ό,τι αφορά αρχικά τη μισθωτή απασχόληση και τη μισθωτή απασχόληση των ανδρών. Τα αντίστοιχα μερίδια της Αττικής φθάνουν το 58,8% στην περίπτωση των εκπαιδευμένων και το 21,2% των ανειδίκευτων μισθωτών, ενώ ειδικά για τους άνδρες μισθωτούς τα ποσοστά διαμορφώνονται σε 62,3% και 13% μόνον. Με τα στοιχεία αυτά, τεκμηριώνεται μια έντονη τάση ανάπτυξης της συγκέντρωσης των πιο εκπαιδευμένων εργαζομένων στην Αττική, αλλά και μια παράλληλη «διοχέτευση» της ανειδίκευτης απασχόλησης προς την υπόλοιπη χώρα.

3.1. Τα ατομικά επαγγέλματα των γυναικών

Με βάση τα στοιχεία του Πίνακα 4.Α προκύπτει ότι το μεγαλύτερο τμήμα των γυναικών απασχολούνταν την περίοδο 1988-91 ως υπάλληλοι γραφείου (περισσότερες από μία στις τέσσερις γυναίκες), ως επιστήμονες-ελεύθεροι επαγγελματίες (περισσότερο από 22%) και ως έμποροι-πωλήτριες (περίπου μία στις έξι). Στην ίδια περίοδο οι γυναίκες που απασχολούνται ως επιστήμονες-ελεύθεροι επαγγελματίες αυξήθηκαν κατά 7.738 άτομα. Η αντιπαραβολή αυτής της μεταβολής με τα στοιχεία του Πίνακα 3.Α δείχνει ότι ο εν λόγω αριθμός αντιστοιχεί στο 72,7% της συνολικής αύξησης των θέσεων εργασίας επιστημόνων-ελεύθερων επαγγελματιών. Ωστόσο, το ποσοστό του επαγγέλματος στη συνολική γυναικεία απασχόληση έμεινε σταθερό.

ΠΙΝΑΚΑΣ 4

Γυναίκα απασχόληση και ατομικά επαγγέλματα

4.A: 1988 και 1991

Ομάδες ατομικών επαγγελμάτων	1988		1991		Απόλυτη μεταβολή
	%	ΔΑΦ*	%	ΔΑΦ*	
Επιστήμονες και ελεύθ. επαγγελματίες	22,5	68,0	22,5	72,2	7.738
Υπάλληλοι γραφείου ΚΠΤΕ	27,6	120,8	29,4	115,2	17.521
Έμποροι και πωλητές	14,3	53,7	16,3	57,8	13.628
Απασχ/νοι στην παροχή υπηρεσιών	14,9	81,9	13,4	81,5	-1.683
Τεχνίτες, εργάτες μεταφ. μέσων	17,6	21,2	15,9	19,8	-1.783
Αριθμός απασχολούμενων	414.091	50,4	449.512	51,6	35.421

4.B: 1993 και 1995

Ομάδες ατομικών επαγγελμάτων	1993		1995		Απόλυτη μεταβολή
	%	ΔΑΦ*	%	ΔΑΦ*	
Ασκούντες επιστημονικά, καλλιτεχνικά επαγγέλματα	18.8	80.6	19.2	84.0	7.623
Τεχνολόγοι, τεχνικοί βοηθοί κ.λπ.	8.4	61.0	10.2	69.1	11.886
Υπάλληλοι γραφείου	25.8	128.3	25.2	132.9	4.799
Απασχολούμενοι στην παροχή υπηρεσιών	18.5	92.9	19.3	103.0	10.403
Ειδικ. τεχνίτες, χειριστές μηχ.	11.8	17.8	9.8	15.4	-6.311
Ανείδικευτοι εργάτες	8.6	95.7	9.3	105.6	6.414
Αριθμός απασχολούμενων	479.781	55.3	511.343	57.4	31.562

* ΔΑΦ: Δείκτης Αναλογίας των δύο φύλων.

Πηγή: Επεξεργασία στοιχείων ΕΣΥΕ, ΕΕΔ, Πίνακας 11.

Αντίστοιχα, σημειώθηκε σημαντική απόλυτη και ποσοστιαία αύξηση στις δύο άλλες ομάδες επαγγελμάτων (υπάλληλοι γραφείου και έμποροι-πωλητές). Η αύξηση της απασχόλησης σ' αυτές τις δύο ομάδες επαγγελμάτων αντιστοιχεί στο 92% των νέων θέσεων γυναικείας απασχόλησης. Συνέπεια αυτών των μεταβολών είναι να αλλάξει ο δείκτης αναλογίας των δύο φύλων ανά ατομικό επάγγελμα.

Από τα στοιχεία της περιόδου 1993-95 (Πίνακας 4.B) προκύπτει ότι η ουσιοδέστερη μεταβολή αφορά την ανακατανομή των θέσεων εργασίας των γυναικών που συντελείται σε βάρος των επαγγελμάτων «ειδικευμένου τεχνίτη-χειριστή» (μείωση κατά 2 εκατοστιαίες μονάδες) και υπέρ των επαγγελμάτων «τεχνολόγου-τεχνικού βοηθού».

Από τη μελέτη του δείκτη αναλογίας των δύο φύλων, συνάγεται η έκδηλη προτίμηση προς τη γυναικεία εργασία για τα επαγγέλματα «υπάλληλοι γραφείου», «ανειδίκευτοι εργατοϋπάλληλοι» και «απασχολούμενοι στην παροχή υπηρεσιών». Σε όλα αυτά τα επαγγέλματα οι γυναίκες υπερτερούν αριθμητικά των ανδρών. Πέραν τούτου, αξίζει να σημειωθεί ότι η γυναικεία απασχόληση γίνεται επίσης ιδιαίτερα υψηλή (ανώτερη του μέσου όρου) στα επιστημονικά-καλλιτεχνικά επαγγέλματα

Με την αναγωγή των εξελίξεων αυτών σε εκπαιδευτικά επίπεδα συνάγεται ότι η μεγάλη πλειονότητα των θέσεων γυναικείας απασχόλησης που φαίνεται να δημιουργήθηκαν στη διάρκεια της τριετίας αφορά επαγγέλματα με τυπικά προσόντα ανώτερα της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης. Το 62% των νέων θέσεων εργασίας καλύπτεται από τα επιστημονικά-καλλιτεχνικά επαγγέλματα και από τις νέες θέσεις τεχνολόγων-τεχνικών βοηθών. Ως προς το στοιχείο αυτό οι εξελίξεις στη γυναικεία απασχόληση μοιάζουν πανομοιότυπες προς αυτές που περιγράφηκαν προηγουμένως για τη συνολική απασχόληση. Στην πραγματικότητα, με προσεκτικότερη παρατήρηση, καταγράφεται μια σχετική υστέρηση των γυναικών, αφού στην περίπτωση της ανδρικής απασχόλησης τα επαγγέλματα με τις υψηλότερες εκπαιδευτικές απαιτήσεις απορροφούν ένα ποσοστό ακόμη μεγαλύτερο κατά δύο εκατοστιαίες μονάδες.

Στην περίπτωση των γυναικών, πρέπει εξάλλου να σημειωθεί μια παράλληλη αύξηση των θέσεων εργασίας που αφορούν επαγγέλματα της χαμηλότερης εκπαιδευτικής βαθμίδας. Πράγματι, όπως δείχνει παραστατικά ο δείκτης αναλογίας των δύο φύλων, στα τέλη της περιόδου οι γυναίκες υπερτερούν πλέον αριθμητικά των ανδρών στο επάγγελμα του «ανειδίκευτου εργάτη-υπάλληλου» και παράλληλα μειώνεται ακόμη περισσότερο η παρουσία τους σε επαγγέλματα του ειδικευμένου τεχνίτη-χειριστή. Πράγματι, η εξέλιξη αυτή προκύπτει από μια εμφανή ανακατανομή των θέσεων των δύο φύλων στα επαγγέλματα του «ειδικευμένου τεχνίτη-χειριστή» (που απαιτούν δευτεροβάθμια εκπαίδευση) και του «ανειδίκευτου» (που προορίζονται για αποφοίτους της στοιχειώδους εκπαίδευσης): οι άνδρες εκτοπίζουν τις γυναίκες στο πρώτο εξ αυτών και παράλληλα εκτοπίζονται από αυτές στο δεύτερο. Έτσι, και από τη σκοπιά αυτή, στοιχειοθετείται η άποψη ότι, παρό τη σχετική βελτίωση της επαγγελματικής ένταξης των γυναικών από πλευράς τυπικών-εκπαιδευτικών προαπαιτήσεων, οι θεωρούμενες πιο «εξειδικευμένες» θέσεις εργασίας εξακολουθούν να καταλαμβάνονται κυρίως από άνδρες.

4. Η ΔΙΑΡΘΡΩΣΗ ΤΗΣ ΜΙΣΘΩΤΗΣ ΑΠΑΣΧΟΛΗΣΗΣ

Όπως είδαμε και παραπάνω, το 72% περίπου της απασχόλησης στην Περιφέρεια Αττικής αντιστοιχεί σε θέσεις μισθωτής εργασίας. Το 79,3% των νέων θέσεων εργασίας, που δημιουργήθηκαν μεταξύ αρχής και τέλους της δεκαετίας 1988-95, αφορούσε επίσης μισθωτή εργασία. Ως εκ τούτου, έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον να εστιάσει κανείς την προσοχή του στα αναλυτικά χαρακτηριστικά της μισθωτής απασχόλησης: κλαδική κατανομή, διάρθρωση του πληθυσμού κατά ομάδες ηλικιών, κατανομή των μισθωτών σε ατομικά επαγγέλματα.

4.1. Κλαδική κατανομή

Τα στοιχεία για τους βασικούς κλάδους στους οποίους συγκεντρώνεται η πλειονότητα των απασχολούμενων μισθωτών παρατίθενται στον Πίνακα 5.Α. Κεντρικό στοιχείο είναι η υψηλή συμμετοχή του τριτογενούς τομέα που συγκεντρώνει 54 έως 63% περίπου των μισθωτών, ενώ μόνο ένας στους τέσσερις μισθωτούς απασχολείται στη βιομηχανία-βιοτεχνία.

Ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι μεταβολές που συντελέστηκαν μεταξύ αρχής και τέλους της δεκαετίας 1988-95. Η μεταβολή της απασχόλησης των μισθωτών είναι θετική μόνον στους κλάδους του τριτογενούς τομέα. Στη διάρκεια της πρώτης τετραετίας το προβάδισμα έχει ο κλάδος εμπόριο-εστιατόρια-ξενοδοχεία, ο οποίος δημιούργησε το 65% των νέων θέσεων απασχόλησης. Αντιθέτως, στη δεύτερη τετραετία 1991-95 το 66% των νέων θέσεων μισθωτής εργασίας που δημιουργήθηκαν στον τριτογενή τομέα απορροφήθηκε από τις επιχειρήσεις «παροχής λοιπών υπηρεσιών»: χρηματοπιστωτικούς οργανισμούς, δημόσιες υπηρεσίες, απασχόληση οικιακού προσωπικού, εκπαίδευση, υγεία κ.λπ..

Ο κλάδος εμπόριο-εστιατόρια-ξενοδοχεία και ο υπόλοιπος τριτογενής βελτιώνουν σημαντικά την ποσοστιαία συμμετοχή τους στην απασχόληση των μισθωτών. Η βελτίωση αυτή στην περίπτωση του κλάδου εμπόριο και συναφή ξεπερνά τις πέντε εκατοστιαίες μονάδες, ενώ για τον υπόλοιπο τριτογενή ξεπερνά τις τρεις εκατοστιαίες μονάδες. Οι κλάδοι αυτοί χαρακτηρίζονται από την υψηλότερη απόλυτη αύξηση: απορροφούν περίπου δύο στους τρεις μισθωτούς που βρήκαν απασχόληση μεταξύ αρχής και τέλους της δεκαετίας 1988-95.

Η βιομηχανία-βιοτεχνία παρουσιάζει τη μεγαλύτερη απόλυτη και ποσοστιαία μείωση: η μείωση των μισθωτών φτάνει τα 10.000 άτομα περίπου κατά την πρώτη περίοδο, ενώ τριπλασιάζεται κατά την αμέσως επόμενη. Το μερίδιο της βιομηχανίας στη μισθωτή απασχόληση μειώνεται από

το ένα τέταρτο στο ένα πέμπτο, κυρίως λόγω του ραγδαίου ρυθμού αποβιομηχάνισης της οικονομίας στην Αττική κατά τα έτη 1991-93.

ΠΙΝΑΚΑΣ 5

Η απασχόληση των μισθωτών, 1988 - 1995

5.Α: Κλαδική κατανομή

Κλάδοι	1988(%)	Μεταβολή 1991/1988	1995(%)	Μεταβολή 1995/1991
Βιομηχανία, βιοτεχνία	26,9	-9.953	19,6	-28.065
Οικοδομήσεις, δημόσια έργα	6,3	2.975	5,7	-273
Εμπόριο, εστιατόρια, ξεν/χεία	12,4	35.023	17,6	34.130
Μεταφορές, επικοινωνίες	10,8	4.135	10,0	2.610
Υπόλοιπος τριτογενής	41,4	24.303	44,9	66.471
Σύνολο μισθωτών	878.873	53.796	1.010.430	77.760

Πηγή: Επεξεργασία ΕΣΥΕ, ΕΕΔ, Πίνακας 5.

5.Β: Ηλικιακή κατανομή

Ομάδες ηλικιών	1988(%)	Μεταβολή 1991/1988	1995(%)	Μεταβολή 1995/1991
14-24	12,8	13.364	11,6	-9.225
25-29	15,8	5.548	16,8	24.935
30-44	43,9	22.502	44,6	42.552
45-64	27,0	11.567	26,5	19.319
65+	0,5	815	0,5	179
Σύνολο	100,0	53.796	100,0	77.760

Πηγή: Επεξεργασία στοιχείων ΕΣΥΕ, ΕΕΔ, Πίνακας 12.

5.Γ: Επαγγελματική διάρθρωση, 1988-1991

Ομάδες ατομικών επαγγελματιών	1988 (%)	1991 (%)	Μεταβολή 1991/1988
Επιστήμονες και ελεύθ. επαγγελματίες	20,7	19,5	719
Υπάλληλοι γραφείου ΚΠΤΕ	22,9	25,4	35.594
Έμποροι και πωλητές	5,9	7,9	21.626
Απασχ/νοι στην παροχή υπηρεσιών	11,5	10,7	-2.063
Τεχνίτες, εργάτες μεταφ. μέσων	34,6	32,6	324

Πηγή: Επεξεργασία στοιχείων ΕΣΥΕ, ΕΕΔ, Πίνακας 11.

5.Δ: Επαγγελματική διάρθρωση, 1993-1995

Ομάδες ατομικών επαγγελμάτων	1993 (%)	1995 (%)	Μεταβολή 1995/1991
Ασκούντες επιστημονικά και καλλιτεχνικά επαγγέλματα	15,5	15,8	11.669
Τεχνολόγοι, τεχνικοί βοηθοί και συναφή	9,7	10,9	16.765
Υπάλληλοι γραφείου και συναφή	21,8	21,5	8.078
Απασχ/νοι στην παροχή υπηρεσιών	14,7	14,6	6.138
Ειδικοποιημένοι τεχνίτες, χειριστές	26,1	25,1	3.118
Ανεπίδοκτοι, χειρώνακτες	8,2	8,4	6.159

Πηγή: Επεξεργασία στοιχείων ΕΣΥΕ, ΕΕΔ, Πίνακας 11.

4.2. Η ηλικιακή διάρθρωση

Εξετάζοντας την ηλικιακή κατανομή των μισθωτών (βλέπε Πίνακα 5.Β), παρατηρούμε τα εξής:

Η αύξηση των μισθωτών αφορά κυρίως, κατά την περίοδο 1988-91, τις ηλικίες 30-44 ετών (τέσσερις στους δέκα). Θετική είναι η εξέλιξη, ωστόσο, σε όλες τις ομάδες ηλικιών. Στην περίοδο 1991-95, περισσότερες από τις μισές νέες θέσεις εργασίας (54,7%) αφορούν την ίδια ομάδα ηλικιών. Παρατηρείται, όμως, πλέον μια ουσιαδής διαφοροποίηση στις επί μέρους μεταβολές των διαφόρων ηλικιακών ομάδων, γιατί για πρώτη φορά οι πιο νέοι στην ηλικία σημειώνουν απόλυτη μείωση κατά 9.000 περίπου θέσεις εργασίας. Το αποτέλεσμα είναι ότι ο δείκτης γήρανσης των μισθωτών αυξάνεται από 43 σε 47%.¹¹

Η ομάδα 25-29 ετών παρέμεινε σταθερή κατά την πρώτη υποπερίοδο, αλλά παρουσίασε σημαντική αύξηση κατά την επόμενη υποπερίοδο. Η αύξηση της μισθωτής απασχόλησης αυτής της δεύτερης ομάδας συνδέεται με δύο αλληλένδετα φαινόμενα: τη μετατόπιση ενός τμήματος των νέων κάτω των 25 ετών στην επόμενη ηλικιακή ομάδα και την αύξηση της ανεργίας των νέων κάτω των 25 ετών. Πράγματι, οι άνεργοι νέοι κάτω των 25 ετών αυξήθηκαν κατά περισσότερο από 10.000 άτομα στην περίοδο 1991-94. Σ' αυτούς οφείλεται το 25% των πρόσθετων ανέργων αυτής της περιόδου (Σερεμέτης, 1995, σ. 26).

4.3. Ατομικά επαγγέλματα των μισθωτών

Από τα στοιχεία του Πίνακα 5.Γ, φαίνεται ότι κατά την πρώτη τετραετία οι μισθωτοί κατανέμονταν ανάμεσα στις ομάδες ατομικών επαγγελμάτων

11. Ο δείκτης γήρανσης υπολογίστηκε ως το πηλίκο του αριθμού των μισθωτών κάτω των 25 ετών προς τον αριθμό των μισθωτών άνω των 44 ετών.

ως εξής: περισσότεροι από 41% απασχολούνταν ως υπάλληλοι γραφείου, ως παρέχοντες λοιπές υπηρεσίες και ως έμποροι ή πωλητές. Το ένα τρίτο των μισθωτών περίπου εργάζονταν ως τεχνίτες και εργάτες. Τέλος, ένας στους πέντε μισθωτούς εργαζόταν ως επιστήμονας.

Κύριο στοιχείο των μεταβολών που συντελέστηκαν κατά τη διάρκεια αυτής της τετραετίας ήταν η εντυπωσιακή δημιουργία θέσεων μισθωτής εργασίας για υπαλλήλους γραφείου (δύο στους τρεις) και πωλητές (τέσσερις στους δέκα).

Κατά τη δεύτερη περίοδο (Πίνακας 5.Δ), η αλλαγή της ονοματολογίας των ατομικών επαγγελμάτων εμποδίζει τη συγκριτική ανάλυση. Οι νέες κατηγορίες ατομικών επαγγελμάτων για υπαλλήλους γραφείου και απασχολούμενους στην παροχή υπηρεσιών συμπεριλαμβάνουν εν πολλοίς διαφορετικά επαγγέλματα και αποκλείουν κάποια άλλα από αυτά της πρώτης περιόδου. Έτσι, αθροιστικά, εμφανίζονται να απορροφούν ένα μικρότερο ποσοστό των μισθωτών, της τάξης του 36-37%, αν και παρατηρείται εν γένει συστηματική αύξηση καθ' όλη τη διάρκεια της περιόδου. Οι καταγραφόμενοι προηγουμένως ως «πωλητές» κατανέμονται πλέον στους απασχολούμενους στην παροχή υπηρεσιών, στους τεχνολόγους-τεχνίτες και συναφείς ειδικότητες και, τέλος, στους ανειδίκευτους εργάτες και υπαλλήλους. Το αποτέλεσμα είναι ότι η νεοεμφανιζόμενη ομάδα ατομικών επαγγελμάτων τεχνολόγοι-τεχνικοί βοηθοί και συναφείς, που συγκεντρώνει εξειδικευμένους – από πλευράς τυπικών εκπαιδευτικών προσόντων – επαγγελματίες, αφού απαιτεί μεταλκειακή εκπαίδευση, όχι μόνο απορροφά το ένα δέκατο της μισθωτής απασχόλησης αλλά και εμφανίζεται να δημιουργεί το ένα τρίτο των θέσεων εργασίας μεταξύ 1993 και 1995.

Από την πλευρά τους, οι ομάδες ειδικευμένων τεχνιτών και ανειδίκευτων εργατών φαίνεται όχι μόνο να απασχολούν περισσότερο από το ένα τρίτο των μισθωτών, αλλά και να συμβάλλουν με σημαντικό ποσοστό (18%) στη δημιουργία νέων θέσεων εργασίας μεταξύ 1993 και 1995, ενώ, στην προηγούμενη περίοδο, έμεναν αριθμητικά στάσιμες και το μερίδιό τους στη συνολική απασχόληση μειωνόταν (-2 εκατοστιαίες μονάδες μεταξύ 1988 και 1991). Οι μισθωτοί που ασκούν επιστημονικά και καλλιτεχνικά επαγγέλματα με τη νέα ταξινόμηση είναι μόλις 15-16%, ενώ στην προηγούμενη ταξινόμηση έφθαναν το 20%. Σημειώνεται, ωστόσο, σημαντική αύξηση του αριθμού τους, αφού σε επιστημονικά επαγγέλματα δημιουργήθηκε το 23% των νέων θέσεων εργασίας.

Εκ πρώτης όψεως, οι παραπάνω μεταβολές δίνουν την εικόνα μιας μετατόπισης της μισθωτής απασχόλησης προς περισσότερο εξειδικευμένα επαγγέλματα: επιστήμονες, τεχνολόγοι και ειδικευμένοι τεχνίτες. Η τεκ-

μηρσίωση αυτών των ενδείξεων απαιτεί προσφυγή σε διψήφιο τουλάχιστον επίπεδο ανάλυσης των ατομικών επαγγελμάτων, κάτι που προς το παρόν δεν είναι δυνατό.

Από τη σύγκριση των Πινάκων 5.Δ και 6 προκύπτουν, πάντως, σαφείς ενδείξεις για το ότι οι μεταβολές της απασχόλησης στην περίπτωση των μισθωτών γυναικών δεν αντιστοιχούν σε ενίσχυση των επαγγελμάτων που απαιτούν εξειδικευμένα προσόντα. Πράγματι, η διάρθρωση της γυναικείας μισθωτής απασχόλησης ανά επάγγελμα είναι αισθητά διαφορετική από τη διάρθρωση της απασχόλησης των μισθωτών εν συνόλω. Με εξαίρεση το χώρο των μισθωτών επιστημόνων – όπου το 64% των νέων θέσεων εργασίας καλύφθηκε από γυναίκες, αλλά και τα επαγγέλματα των τεχνολόγων-τεχνικών βοηθών όπου οι γυναίκες καταλαμβάνουν τις νέες θέσεις εργασίας σε ποσοστό που φτάνει το 59% –, η γυναικεία παρουσία είναι αισθητά σημαντικότερη σε επαγγέλματα που απαιτούν χαμηλότερη ειδικευση. Οι νέες θέσεις υπαλλήλων γραφείου κατέχονται από γυναίκες σε ποσοστό 69%, ενώ, όπως ήδη επισημάνθηκε, γυναίκες κάλυψαν το 77% των νέων θέσεων ανειδίκευτων εργατών-υπαλλήλων.

ΠΙΝΑΚΑΣ 6

Επαγγελματική διάρθρωση της γυναικείας μισθωτής απασχόλησης, 1993-95

Ομάδες ατομικών επαγγελμάτων	1993 (%)	1995 (%)	Μεταβολή 1995/1993
Ασκοίντες επιστημονικά και καλλιτεχνικά επαγγέλματα	19,1	19,5	7.501
Τεχνολόγοι, τεχνικοί βοηθοί και συναφή	9,7	11,4	9.892
Υπάλληλοι γραφείου και συναφή	31,4	30,4	5.558
Απασχ/νοι στην παροχή υπηρεσιών	16,6	17,5	9.033
Ειδικευμένοι τεχνίτες, χειριστές	11,2	8,9	-5.889
Ανειδίκευτοι, χειρώνακτες	10,5	10,8	4.735

Στην ομάδα επαγγελμάτων «απασχολούμενοι στην παροχή υπηρεσιών» (π.χ., πωλητές, σεφίτιόροι, συνοδοί, φροντιστές, ξεναγοί κ.λπ.) οι νέες θέσεις για γυναίκες είναι κατά 50% περισσότερες του συνολικού αριθμού των νέων θέσεων εργασίας. Με άλλα λόγια, στα συγκεκριμένα επαγγέλματα, όχι μόνο δημιουργούνται θέσεις εργασίας για τις γυναίκες αλλά οι γυναίκες αντικαθιστούν ακόμα και τους άνδρες στις ήδη υπάρχουσες θέσεις εργασίας. Αντιθέτως, στις θέσεις ειδικευμένων τεχνιτών και χειριστών οι νέες θέσεις εργασίας αφορούν αποκλειστικά άνδρες και οι γυναίκες χάνουν σε μεγάλο βαθμό ακόμα και τις θέσεις που κατείχαν (18,1% των γυναικείων θέσεων εργασίας το 1993).

5. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Με όσα προηγήθηκαν, επιχειρείται η σύνδεση των βασικών διαπιστώσεων, που απορρέουν από τη συστηματική, συγκριτική και διαχρονική ανάλυση των δευτερογενών στοιχείων για την επαγγελματική διάρθρωση στην Αττική, με τις θεωρητικές, ως επί το πλείστον, συζητήσεις σχετικά με την αντιστοίχιση προσφοράς και ζήτησης εργατικού δυναμικού στη βάση των εκπαιδευτικών προσόντων των εντασσομένων/ενταγμένων σε αυτό.

Από το σχολιασμό του θεωρητικού πλαισίου, που προτείνεται για την ανάλυση της επαγγελματικής διάρθρωσης στην Περιφέρεια, δεν προκύπτει μια ρητή υπόθεση εργασίας που να οδηγεί σε οριστικά συμπεράσματα για το πού βαδίζει η δομολογημένη επαγγελματική αναδιάρθρωση της αγοράς εργασίας στην Αττική. Θα πρέπει μάλλον να αναγνωρίσουμε ότι η Αττική παρουσιάζει όλη εκείνη τη «συμπτωματολογία» μιας ανεπτυγμένης αγοράς εργασίας. Παραπέμπουμε εδώ στις δυτικοευρωπαϊκές αγορές εργασίας, οι οποίες εμφανίζουν έκδηλα τα σημάδια του κορεσμού των παραγωγικών αναπτυξιακών δραστηριοτήτων, της οικονομικής και κοινωνικής αναδιάρθρωσης που συνδέεται με μια ένταση της τριτογενοποίησης, την παράλληλη ανάπτυξη αντιφατικών (φαινομενικά) μοντέλων απασχόλησης και οργάνωσης της εργασίας, την αύξηση της ευελιξίας στην απασχόληση, την αυξανόμενη διάχυση των τεχνολογικών εφαρμογών κ.λπ. αλλά και παράλληλα τη διατήρηση ισχυρών πυρήνων με άκαμπτες εργασιακές πρακτικές.

Με δεδομένους, βέβαια, τους περιορισμούς που εκπορεύονται από τα «διαρθρωτικά» χαρακτηριστικά της ελληνικής αγοράς εργασίας, υποστηρίζουμε ότι η επαγγελματική διάρθρωση της απασχόλησης στην Περιφέρεια Αττικής δεν μεταστρέφεται «εν μια νυκτί» προς το πρότυπο μιας αγοράς με εντατικά αναπτυσσόμενη κατάρτιση και υψηλή εκπαίδευση. Όλες οι επί μέρους παρατηρήσεις που έγιναν κατά την ανάλυση των δευτερογενών στοιχείων καταδείχνουν μια μετατόπιση των απασχολούμενων, ανδρών και γυναικών, προς τα πιο ειδικευμένα και πιο απαιτητικά σε εκπαίδευση επαγγέλματα – τουλάχιστον καθ' όσον αφορά τα απαιτούμενα τυπικά προσόντα. Όμως, τι μπορεί να σημαίνει αυτή η μετατόπιση, δεδομένων των «στρεβλώσεων» που οφείλονται σ' αυτήν ακριβώς τη σημασία της εκπαίδευσης και της κατάρτισης στην επαγγελματική και κοινωνική ένταξη/επανάταξη του εργατικού δυναμικού (βλέπε Δεδουσόπουλος, 1993, σ. 409, και Σερεμέτης κ.ά., 1994, σ. 190 κ.ε.);¹²

12. Υπενθυμίζεται, επίσης, το επιχείρημα του Καρναντινού σχετικά με τη θετική σχέση αυξημένης εκπαίδευσης και εξεύρεσης θέσης στην αγορά εργασίας (1996, σ. 9), το οποίο ερμηνεύει με διαφορετικό τρόπο αυτές τις «στρεβλώσεις».

Η ανύψωση των απαιτήσεων σε εκπαιδευμένο εργατικό δυναμικό έχει σημαντικές επιπτώσεις στους αναζητούντες μια ειδικευμένη θέση εργασίας που ανακαλύπτουν ότι πρέπει να αποκτήσουν, π.χ., μεταλκειακή εκπαίδευση για να αναζητήσουν ένα «αξιοπρεπές» επάγγελμα που συνδέεται με την παροχή υπηρεσιών. Υπάλληλοι γραφείου και έμποροι-πωλητές με μεταλκειακή ή πανεπιστημιακή εκπαίδευση συνιστούν τους βασικούς πόλους μιας εντυπωσιακής αντίφασης που καταγράφουν οι εξελίξεις στις δύο υποπεριόδους που μελετήσαμε και που αναδεικνύεται έντονα μέσα από τις ιδιομορφίες της αλλαγής της στατιστικής ταξινόμησης των μεγάλων κατηγοριών ατομικών επαγγελμάτων. Πράγματι, καμία άλλη κοινωνικοοικονομική παράμετρος δεν φαίνεται ικανή να αιτιολογήσει τις ριζικά αντιδιαμετρικές μεταβολές, που συνοψίζονται, αφ' ενός, σε αύξηση της ζήτησης για «σχετικώς ανειδίκευτες θέσεις εργασίας» μέχρι το 1991 και σε αυξημένη σχετικά ζήτηση εργαζομένων με μεταλκειακή και πανεπιστημιακή εκπαίδευση μεταξύ 1993 και 1995, αφ' ετέρου.

Θα λέγαμε, λοιπόν, ότι η τάση επέκτασης των πιο εξειδικευμένων και περισσότερο απαιτητικών σε εκπαιδευτικά προσόντα θέσεων απασχόλησης συνδέεται ευθέως με την ανύψωση του επιπέδου των τυπικών, εκπαιδευτικών προσόντων για πρόσληψη σε μια θέση εργασίας που μέχρι προτινος καταλαμβάνόταν από λιγότερο εκπαιδευμένο εργατικό δυναμικό. Έτσι, το κεντρικό εύρημα της εμπειρικής ανάλυσης μπορεί να διατυπωθεί με τη μορφή του ερωτήματος εάν και κατά πόσο η ουσιαστική δυναμική των μεταβολών έγκειται στην αύξηση της ζήτησης υψηλών τυπικών προσόντων για θέσεις εργασίας περιορισμένης εξειδίκευσης που μοιάζει να ικανοποιείται από μια ούτως ή άλλως πλεονάζουσα προσφορά. Η αύξηση αυτή εντείνει τη δυσκολία εύρεσης εργασίας για τους εργαζόμενους με λιγότερα τυπικά προσόντα, αλλά και εξωθεί με τη σειρά της τα εκπαιδευμένα μέλη του εργατικού δυναμικού σε ένα «ρεαλιστικό» συμβιβασμό των επαγγελματικών προσδοκιών τους προς απασχολήσεις που προϋποθέτουν χαμηλότερες δεξιότητες και είναι κατ' επέκταση χειρότερα αμειβόμενες. Η εμμονή για ένταξη σε υψηλής δεξιότητας επαγγελματική βαθμίδα (επιδιώκοντας την ικανοποίηση του κοινωνικού γοήτρου) αφορά κυρίως εκείνους (ή εκείνες) που μπορούν να αναμένουν (δηλαδή συντηρούνται σε μεγάλο βαθμό από την οικογένειά τους), ή/και αναπτύσσουν εκείνα τα επαγγελματικά (ή κοινωνικά) δίκτυα που τους επιτρέπουν μια ασφαλή επαγγελματική ένταξη σταθερά εξελισσόμενη.

Για τη μεγάλη πλειονότητα των απασχολουμένων, σε ένα τέτοιο πλαίσιο, αναπτύσσεται η μόνιμη ανασφάλεια για το επαγγελματικό μέλλον καθώς και η αβεβαιότητα μιας πολυδάπανης – εξ αιτίας και της παράλλη-

λης ζήτησης συμπληρωματικής εκπαίδευσης – όσο και αγχώδους προσημω-
νής για μετακίνηση προς ανώτερες επαγγελματικές κατηγορίες. Εν κατα-
κλείδι, οι όποιες προσδοκίες επαγγελματικής ανέλιξης συνιστούν αναμφί-
βολα σημαντική διάσταση των αλλαγών στην επαγγελματική διάρθρωση
της απασχόλησης, συνδέοντας με ασυνεχή τρόπο τις δυνατότητες του
εργατικού δυναμικού με τις ενδεχόμενες ευκαιρίες μιας (ανοδικής) κοινω-
νικής κινητικότητας μέσα σ' αυτό.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ελληνόγλωσση

- Βαΐου Ν., Χ. Γολέμης, Α. Λαμπριανίδης, Κ. Χατζιμιχάλης, Ζ. Χρονάκη, 1996, *Ατυπες Μορφές Βιομηχανικής Παραγωγής-Εργασίας και Αστικός Χώρος στο ΠΣΠ*, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, ΓΓΕΤ και Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης.
- Βαΐου Ν. και Μ. Καραμεσίνη, 1998, «Διακρίσεις και Ανισότητες στην Αγορά Εργασίας: Ανεργία, Άτυπη Εργασία και Επαγγελματική Ένταξη των Νέων», σ. 373-390, στον τόμο Πρακτικών του Ιδρύματος Σάκη Καράγιωργα, *Κοινωνικές Ανισότητες και Κοινωνικός Αποκλεισμός*, 6ο Επιστημονικό Συνέδριο, 27-30 Νοεμβρίου 1996, Αθήνα.
- Γεωργακοπούλου Β., 1996, *Ευελξίες της Επιχείρησης και της Εργασίας*, Αθήνα, ΙΝΕ/ΓΣΕΕ.
- Δεδουσόπουλος Α., 1993, «Εκπαίδευση, Κατάρτιση, Απασχόληση: Η Διφορούμενη Σχέση», σ. 383-412, στο Π. Γετίμης και Δ.Ν. Γράββαρης (επιμ.), *Κοινωνικό Κράτος και Κοινωνική Πολιτική: Η Σύγχρονη Προβληματική*, Αθήνα, Θεμέλιο.
- ΕΣΥΕ, 1995, *Στατιστική Ταξινόμηση των Επαγγελμάτων ΣΤΕΠ-92*, Αθήνα.
- Καραντινός Δ., 1996, «Εκπαιδευτικό Επίπεδο, Συμμετοχή στο Εργατικό Δυναμικό και Εμπειρία από την Αγορά Εργασίας», Κείμενο Εισήγησης στο Συνέδριο του ΕΚΚΕ-Ελληνογαλλικού Επιστημονικού Συνδέσμου με τίτλο *Ανεργία, Εργασία, Εκπαίδευση-Κατάρτιση στην Ελλάδα και τη Γαλλία*, 8 Νοεμβρίου 1996.
- Κιουλάφας Κ.Ε., 1992, *Η Κινητικότητα των Εργαζομένων στην Ελληνική Αγορά Εργασίας*, Αθήνα, ΙΟΒΕ.
- Παπαδόπουλος Α.Γ. και Δ. Σερεμέτης, 1998, «Η Διάρκεια της Ανεργίας στην Περιφέρεια Αττικής, 1988-1995», σ. 336-347, στον τόμο Πρακτικών του Ιδρύματος Σάκη Καράγιωργα, *Κοινωνικές Ανισότητες και Κοινωνικός Αποκλεισμός*, 6ο Επιστημονικό Συνέδριο, 27-30 Νοεμβρίου 1996, Αθήνα.
- Πατινώτης Ν., 1996, «Κοινωνιολογική Ταξινόμηση των Επαγγελμάτων: Θεωρητικές Προσεγγίσεις και Εμπειρικά Διλήμματα», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 91, σ. 15-42.
- Σερεμέτης Δ., 1995, «Προβλήματα Ανάπτυξης στο Λεκανοπέδιο Αττικής: Απασχόληση, Ανεργία, Αποβιομηχάνιση και Κοινωνική Ανάπτυξη», κείμενο εισήγησης στο Συνέδριο του ΕΚΑ, Σεπτέμβριος 1995.
- Σερεμέτης Δ., Χ. Κασίμης, Α.Γ. Παπαδόπουλος, 1994, *Η αγορά εργασίας στην Περιφέρεια Αττικής*, Αθήνα, Thema ΕΠΕ.

Τουτζιαράκης Γ.Α., 1990, «Η Ελαστικοποίηση του Χρόνου Εργασίας και η Κρίση της Κανονικής Σχέσης Εργασίας», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 76, σ. 174-200.

Ξενογλώσση

Elias P., 1997, «Occupational Classification (ISCO-88): Concepts, Methods, Reliability, Validity and Cross-National Comparability», *Labour Market and Social Policy Occasional Papers 20*, Paris, OECD.

European Commission (EC), 1996, *Employment in Europe 1996*, Luxembourg, Office for Official Publications of the European Communities.

